

Holubovska Oryslava Mykhailivna,
Head of the study room
Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy
32, Heroiv Maidanu str., Lviv, 79026, Ukraine

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-460-3-6>

ФОРМИ, ЗМІСТ ТА МЕТОДИ ПРОПОВІДІ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА УКРАЇНИ В СЕРЕДИНІ 1940-Х – 1960-Х РОКАХ

Оліцький В. О.

ВСТУП

Період середини 1940-х – середини 1960-х років для історії РПЦ був не однозначним. За цей час вона пройшла етап від відродження та стабілізації державно-церковних відносин до спроб повторного знищення. В цей період Церква в СРСР остаточно втратила свою самостійність та змушена була підпорядкуватися радянському тоталітаризму. Попри це, державна ідеологія залишалася спрямованою на побудову атеїстичного суспільства, а відповідно держава постійно обмежувала Церкву. В таких умовах православне духовенство України змушене було провадити свою пастирську діяльність, важливою складовою якої є проповідницька діяльність. Не зважаючи на утиски з боку держави, обмеження проповідництва з метою зменшення церковного впливу на суспільство, пастирі продовжували виконувати цю форму служіння, адже вона була заповідана Ісусом Христом святим апостолам, а відповідно і їх послідовникам. Саме завдяки проповіді відбувалося поширення християнства та розширення Церкви у різні історичні періоди. В умовах радянської дійсності, священнослужителі повинні були шукати нові підходи до проповідництва та донесення до віруючих основ віровчення і духовно-моральних настанов, постійно відчуваючи загрозу бути обвинуваченими в порушенні законодавства про культу або і взагалі в антирадянській діяльності. Це безумовно відбилося на змісті проповідей, формі та методах проповідництва.

Метою дослідження є аналіз форм, змісту та методів проповіді православного духовенства України в період середини 1940-х – 1960-х роках, та визначення їх впливу на релігійне життя українського суспільства.

1. Проповідницька діяльність православного духовенства у середині 1940-х – першій половині 1950-х років

Основою радянського законодавства в галузі державно-церковних відносин були Декрети «Про свободу совісті, церковні та релігійні об'єднання» 1918 р., «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» 1919 р., Постанова Президії ВЦВ і РНК РСФРР «Про релігійні об'єднання» 1929 р., яка уточнювала положення декрету 1918 р. Згідно з нею діяльність духовенства обмежувалася церковними приміщеннями, заборонялося проповідання за межами постійного проживання членів релігійного об'єднання, яке воно обслуговувало. Крім того, заборонялося навчання релігії поза межами спеціальних духовних навчальних закладів, відповідно – проведення будь-яких зборів з вивчення релігії, катехизації тощо¹. Після початку реалізації, з вересня 1943 р., нового курсу у релігійній політиці радянська влада прийняла ряд нормативно-правових актів у цій галузі. Лише за період з кінця 1943 – протягом 1944 р. РНК СРСР було прийнято понад 10 документів, які регламентували державно-церковні відносини та релігійно-церковне життя. Ці документи та матеріали повоєнного часу стосувалися питань відкриття храмів, матеріального забезпечення, оподаткування, фінансових питань, реєстрації релігійних громад та духовенства тощо². Жодним чином не запроваджувалися норми, які б змінювали підходи або ставлення до проповідницької діяльності. Як і раніше, у цьому питанні реалізовувалася тактика зменшення проповідей, обмеження їх суто церковними стінами. Отже Церква фактично позбавлялася права на релігійну пропаганду, що полегшувало проведення антирелігійної пропаганди та зменшення впливу духовенства і релігії в суспільстві.

Зважаючи на те, що у 1940-ві – 1950-ті роки у звітах уповноважених у справах РПЦ не аналізується проповідницька діяльність духовенства, власного друкованого органу РПЦ в УРСР не мала, а авторами поодиноких проповідей на сторінках «Журналу Московської патріархії» були переважно вихідці із РСФРР, важко виділити тенденції проповідницької діяльності православного духовенства на території України. Попри те, наявні джерела, зокрема архівні, дають можливість зробити висновки про читання священниками проповідей. До радянського документообігу потрапляли переважно неординарні тези, які лунали у проповідях.

¹ Бондарчук П.М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 101–102.

² Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. С. 102–117.

На основі цього, можемо говорити, що церковні проповіді не суперечили радянському законодавству та баченням радянської влади щодо місця православ'я в державно-церковних відносинах.

Разом із тим, можна відмітити випадки, коли православні священники намагалися співпрацювати з радянською владою, використовуючи своє становище, зокрема, можливість публічних проповідей. Так, у 1945 р. один із парафіяльних священників Антонінського району Одеської області напередодні виборів до Верховної Ради СРСР звертався до райвиконкому із пропозицією під час виголошення проповіді закликати віруючих до участі у виборах³. За вказівкою місцевої влади 1 травня 1946 р. вхід в огорожі кафедрального собору м. Чернівці, де відбувалося богослужіння, був закритий, аргументуючи необхідністю руху повз собор колони демонстрантів – учасників святкування радянського свята 1 травня. У зверненні з цього приводу правлячий архієрей – єпископ Чернівецький та Буковинський Феодосій, зазначав, що через такі дії він вимушений був служити у порожньому соборі та не зміг закликати віруючих до молитви за радянську батьківщину та вождів і одностайного святкування з усіма трудящими. Владика просив місцеву владу в дні державних свят не позбавлятися парафіян права відвідувати богослужіння в храмі та молитися за «нашу велику Батьківщину та Уряд»⁴. Той же єпископ Феодосій протягом 1946 р. здійснював візити із урочистими богослужіннями у парафіях Чернівецької єпархії. Під час таких богослужінь ним постійно виголошувалися проповіді, у яких він закликав віруючих до пожертв на користь родин фронтників. Окремо він залучав духовенство єпархії до патріотичної роботи⁵. В середині 1940-х років саме так звана патріотична робота та збори пожертв на потреби армії, фронтників тощо були одним із завдань, які покладалися на РПЦ, і відповідно стали важливим напрямком діяльності архієреїв та парафіяльних священників. Безсумнівно, ця робота супроводжувалася відповідною проповідницькою діяльністю з метою переконання парафіян брати участь в акціях.

Разом із тим, окремі священники та навіть архієреї використовували проповідницьку діяльність з метою відстоювання інтересів Церкви. Так, голова Ради у справах РПЦ при Раді міністрів СРСР Г. Карпов у листі до Г. Маленкова від 19 лютого 1949 р. зазначав, що архієпископ Лука (Войно-Ясенецький) посилено займається в Церкві проповідництвом на захист релігії. Наголошувалося, що він є реакціонером та фанатиком, який прагне до розпалювання релігійності. Архієрей відкрито

³ ЦДАВО України. Ф. Р-4648. Оп. 3. Спр. 25. Арк. 4

⁴ ДАЧВО. Ф. Р-621. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 14

⁵ Там само.

характеризував справжнє становище РПЦ та називав його «дуже тяжким»⁶. Подібні поодинокі спроби використати релігійні проповіді для характеристики дійсного становища РПЦ, Українського екзархату, окремої єпархії чи особистого невдоволення ситуацією матимуть місце і надалі. Зокрема у 1957 р. Житомирський обком партії інформував ЦК КПУ про факти ворожої проповідницької діяльності та антирадянський характер проповідей архієпископа Венедикта. Обвинувачення навіть стали приводом для розслідування Московською патріархією та розгляду Синодом РПЦ. За наполяганням Ради у справах РПЦ патріарх Олексій направив у Житомир архієпископа Дніпропетровського Гурія для вивчення суті питання. останній інформував Синод про те, що у проповідях архієпископа Венедикта спостерігалися неприпустимі вислови, котрі служили підставою слухачам робити висновки про опозиційний настрій архієпископа до влади. Синод обговорював цю справу 14 березня. На засіданні Синоду архієпископ Гурій надав письмові витяги із проповідей, які, на його думку, «не можна не визнати вкрай недоречними в устах проповідника з церковного вітваря архієрея». В результаті розгляду Священний Синод кваліфікував проповідь як вияв «опозиції проти існуючого ладу і влади». У відповідь, архієпископ не заперечував, що у своїх проповідях торкався суспільних питань, говорив, що ймовірно, деякі вислови тлумачилися неправильно. Синод зробив зауваження архієрею та залишив його на кафедрі. Під час особистої зустрічі патріарх Олексій заявив архієпископу про неприпустимість внесення політичних мотивів у церковну діяльність. У відповідь владика заявив, що не змовчить на адресу атеїзму, на захист віри Христової і робитиме це до кінця життя.

Така реакція духовної влади не задовольняла обком партії, який вимагав усунення архієпископа Венедикта. Перший секретар обкому М. Стахурський у листі на ім'я першого секретаря ЦК КПУ С. Червоценка направив листа, у якому писав, що після засідання Синоду архієпископ розцінив його як підтримку і не припинив свою діяльність, а, не насмілюючись виступати із прямими ворожими випадками, став робити це замасковано у проповідях на біблійні сюжети та коментарях до них. Зазначалося, що у своїх проповідях архієрей настановляв віруючих про «кари божі», закликав «не зраджувати своїй вірі» і сповідувати її, щоб «запалювати вогонь в серцях православного народу і свого ближнього». У проповіді на храмовому святі в Овруцькому монастирі 26 червня, він говорив про «невір'я», яке «крокує семимильними стопами і приймає загрозливі розміри, на нас, християнах, лежить

⁶ Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. Харків: Акта, 2011. С. 197.

відповідальність врятувати віру». У кінці проповіді владика заявив, що ніяка сила без Бога не може зберегти мир. Це розцінювалося партійними та радянськими функціонерами як випадки проти зовнішньої політики СРСР про мирне співіснування. 27 травня 1957 р. в Миколаївській церкві м. Бердичива архієпископ Венедикт ніби то дорікнув віруючим за «холодну війну» та погрожував божими карами. З огляду на описані факти та їх трактування партійними функціонерами, можна припустити, що ймовірно мова йшла про мир та необхідність його збереження, і прямої критики зовнішньополітичного курсу держави чи обвинувачень в розпалюванні холодної війни не звучало, а це були лише інтерпретації для пошуку підстав звинувати та усунути неугодного архієрея з кафедри⁷.

Із розгортанням антицерковних акцій та поглибленням атеїстичної пропаганди у проповідях духовенства лунають прямі чи опосередковані заклики спротиву їй або повчання, що закликали до посилення релігійного виховання, у тому числі дітей. Наприклад, у 1954 р. в Дрогобицькому районі два священники, вихідці із УГКЦ, у проповідях наголошували, що з розгортанням науково-атеїстичної пропаганди настане закриття храмів та закликали віруючих підтримати Церкву, бути вірними «божому дому». Священник с. Воля-Довголуцька Сколівського району Р. Каленюк у проповідях закликав віруючих не слухати науково-атеїстичні лекції. До молоді він звертався із закликом ходити до церкви, а не до клубів, піонерів – не носити червоні краватки, а молодь не вступати до комсомолу⁸.

У досліджуваній період духовенство намагається використати у проповідях покликання не лише на Святе письмо чи діяння святих, а й на авторитет світських громадян. Можна припустити, що це була одна з рефлексій на розгортання атеїстичної пропаганди, коли необхідно було підкріпити власну позицію словами авторитетних у радянському суспільстві громадян для підсилення враження на слухачів проповіді. У цьому контексті показовою є проповідь настоятеля кафедрального собору м. Житомир протоієрея М. Фомічова, виголошена на свято Успіння Пресвятої Богородиці. Він навів приклад, як група студентів одного із медичних інститутів запитала професора: «Чи доводилося йому хоча б раз бачити душу людини в якій-небудь частині тіла». Він відповів: «Друзі мої, ви часто чули, і самі знаєте, що кожна людина має розум, у одних більше, в інших менше. Я за свою багаторічну практику багато разів розкривав черепні коробки людей, анатомував мозок, але ніде не виявив людський розум, проте це не значить,

⁷ Пашенко В. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початок 1990-х років. Полтава: АСМІ, 2005. С. 94–97.

⁸ ЦДАВО України. Ф. Р-4648. Оп. 3. Спр. 45. Арк. 51.

що його немає, він, безумовно, є у кожної людини, але він не матеріальний: його не можна побачити, пощупати, тим паче покласти на тачку і піднести комусь. Точно такими ж характеристиками володіє і людська душа, яку не можливо виявити в тілі людини, побачити, чи тим паче доторкнутися»⁹.

2. Проповідницька діяльність православного духовенства у другій половині 1950-х – 1960-х роках

Середина 1950-х – середина 1960-х років характеризується посиленням атеїстичної пропаганди та погіршенням становища духовенства і Церкви. У січні 1957 р. ЦК ВЛКСМ ухвалив постанову «Про покращення науково-атеїстичної пропаганди серед молоді», у 1961 р. РМ СРСР – постанову «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу», у 1969 р. Президія Верховної Ради УРСР – Указ «Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про релігійні культу», крім того влада вживала заходів щодо посилення контролю над релігійними організаціями. Подібні законодавчі ініціативи погіршували становище Церкви, відповідно – негативно впливали на розвиток богослов'я в державі та проповідницьку діяльність. Порушення радянського законодавства було однією із підстав позбавлення реєстрації духовенства, закриття храмів, підставою адміністративної чи навіть кримінальної відповідальності¹⁰. З метою контролю за дотриманням даного законодавства створювалися відповідні комісії, які у тому числі вивчали проповідницьку діяльність священнослужителів. Крім того, що створювалися негативні умови для розвитку богослов'я, відчувався значний брак богословської та церковної літератури, що негативно впливало на якість проповідей та можливість до них підготуватися. Чи не єдиним джерелом такої інформації були офіційні видання РПЦ – «Журнал Московської патріархії», «Православний вісник», «Богословські труди», які містили богословські публікації, проповіді, житія святих, статті про свята. Перші два видання мали можливість передплачувати священники різних парафій. Журнал «Богословські труди», який містив академічні дослідження та тексти був досить обмеженим у поширенні і його міг отримати лише той священник, який закінчив духовну

⁹ ЦДАВО України. Ф. Р-4648. Оп. 3. Спр. 45. Арк. 50.

¹⁰ Бондарчук П.М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 111–112; Бондарчук П.М. Особливості релігійної ситуації в Україні (друга половина 1960-х – середина 1980-х років). *Український історичний збірник*. 2018. Вип. 11. С. 295.

академію¹¹. Переважна більшість богословських текстів та проповідей опублікованих у цих виданнях належить авторству російського духовенства, зокрема викладачам Московської духовної академії. Навіть офіційне видання Українського екзархату РПЦ в переважній більшості передруковувало тексти даних авторів у перекладі українською мовою. Тематика опублікованих у «Православному віснику» статей переважно стосувалася певних церковних свят. Їхній зміст розкривав історію та значення конкретного свята, якому присвячувалася проповідь¹². Особливістю єпархій західних областей УРСР, де радянська влада була встановлена пізніше, а до 1946 р. активно діяла УГКЦ, було те, що пастирі, які змушені були перейти в юрисдикцію РПЦ, безсумнівно продовжували використовувати крім проповідницької традиції УГКЦ, власні матеріали попереднього періоду, зокрема бібліотеки. Так, відомий у Галичині проповідник священник Є. Юрик, у майбутньому митрополит Николай, широко використовував власну книгозбірню, часто цитуючи відомих і популярних у Галичині богословів-проповідників довоєнного часу, формував риторичні моделі, які можна було розвинути ситуативно у конкретному середовищі та для конкретної аудиторії. Його тематика проповідей була досить широкою, сфокусованою на ключових питаннях апологетики та морального вчення Православної церкви, української церковної агіографії¹³. Для багатьох священників даного регіону матеріалом для підготовки проповідей слугували видання повчальних слів духовенства УГКЦ до періоду її ліквідації¹⁴.

У середині 1950-х років сталися помітні зміни у змісті виголошуваних проповідей. Проповідаючи на тему певної церковної події чи свята, духовенство, окрім закликів до віруючих чесно трудитися, боротися за мир в усьому світі, робили особливий наголос на тому, щоб віруючі не соромилися відвідувати храми і дотримуватися церковних обрядів, приводили на богослужіння свої родини та сусідів. У зв'язку із посланням Патріарха Олексія про боротьбу духовенства із пияцтвом і хуліганством парафіян у дні престольних та інших свят, багато священників у проповідях закликали вірян не вчиняти згубних аморальних вчинків, особливо на свята¹⁵.

¹¹ Горак А. Проповіді: у 2 т. Т.1 / упор. Проф. Прот. Я. Ошудляк. Львів: СПОЛОМ, 2020. С. 9.

¹² Вишняков М. Слово у цвітну Неділю. *Православний вісник*. 1969. № 4. С. 131–132; Маслов І. Проповідь на празник Усікновення голови святого пророка, предтечі і хрестителя Господнього Іоанна. *Православний вісник*. 1985. № 9. С. 12–13.

¹³ Юрик Н. Проповіді / упор. Я. Ошудляк. Львів: СПОЛОМ, 2021. С. 10–11.

¹⁴ Горак А. Проповіді: у 2 т. Т.1 / упор. Проф. Прот. Я. Ошудляк. Львів: СПОЛОМ, 2020. С. 9.

¹⁵ ЦДАВО України. Ф. Р-4648. Оп. 3. Спр. 45. Арк. 49.

До середини 1960-х років, коли комісії сприяння почали активно вивчати проповідницьку діяльність духовенства, хоча важко говорити про зміст проповідей місцевих парафіяльних священників, адже вони ніде не відтворювалися. Комісії сприяння у своїх звітах подавали загальні відомості про проповідницьку діяльність, реакції на них віруючих. Формою проповідницької діяльності було читання проповідей у стінах храмів. Зважаючи на вище описані обставини, можна зробити висновок, що в переважній більшості зміст проповідей стосувався церковних свят та тлумачення євангельських подій дня богослужіння.

На початку 1960-х років, окремі священники у проповідях не наважувався відкрито закликати батьків приводити дітей на богослужіння, намагаючись водночас діяти не ординарно. Яскравим прикладом такого проповідництва є священник с. Костичани Новоселицького району Чернівецької області, який 2 липня 1963 р. після закінчення літургії в кінці проповіді звернувся до батьків, які мали дітей шкільного віку із закликом не приводити їх до церкви, так як це негативно відбивається на їхній успішності в школі, додавши при цьому, що в храмі їм робити нічого, адже вони не знають молитов та не вміють навіть правильно хреститися. Його слова були розцінені як заклик до батьків навчати дітей молитви¹⁶.

У середині ХХ Ст. тема миру стає центральною в архієрейських посланнях та церковних проповідях. Так, архієпископ Палладій (Камінський) у Страсну суботу 1971 р. розпочав проповідь з твердження про нерозривний зв'язок Церкви з усім прогресивним людством, оскільки обоє боролися за збереження миру на планеті. Він завершив проповідь закликом: «Візьмімо найактивнішу участь у зміцненні миру на землі – через подвиг мирної і славної праці на славу великої Вітчизни Нашої». Типовими для святкових проповідей були і слова протоієрея В. Желюка з м. Житомир, виголошені на Великдень 1968 р. Він говорив віруючим, що «Ісус віддав усього себе служінню людям і до того ж закликає нас. Він закликає нас слідкувати за ним, творити мир, прагнути до миру серед народів». Разом із тим варто відзначити, що з одного боку подібні проповіді були суголосними радянським закликом до миру, а з іншого – такі тези були покликані донести віруючим, що Церква є вічним хранителем миру. На думку Н. Шліхта, метою подібних звернень було підкреслити, що інтереси РПЦ є тотожними з інтересами держави¹⁷.

¹⁶ ДАЧвО. Ф. Р-623. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 13

¹⁷ Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. Харків: Акта, 2011. С. 195–196.

Ще однією важливою темою проповідей серед православного духовенства України були питання суспільної моралі. В даному контексті досить часто проповідники намагалися підкреслити відповідність християнської моралі та комуністичної. Такі якості як колективізм, працелюбність, засудження соціальної нерівності й експлуатації, національного розбрату, прагнення до миру – зображалися як джерела загальнодемократичних та комуністичних принципів¹⁸. Можна припустити, що подібні методи використовувалися із метою показати владі, що православ'я не суперечить комуністичним ідеалам, а відповідно – РПЦ не є ворогом радянської влади.

В частині єпархій, як наприклад Сумській, проповідницька діяльність духовенства знаходилася на досить низькому рівні. Наприклад, у м. Конотоп, яке було одним із найбільших міст єпархії, проповідницьку діяльність провадило духовенство двох храмів із чотирьох¹⁹. Згубність такої ситуації усвідомлювали правлячі архієреї та намагалися її виправити. Зокрема, новопризначений у 1969 р. на Чернігівську і Ніжинську кафедру, з одночасним призначенням тимчасово керуючим Сумською єпархією, єпископ Володимир (Сабодан). Одним із перших кроків архієрея на чолі даних єпархій було впорядкування проповідницької діяльності духовенства. Владика дав розпорядження благочинним священникам щоб як самі благочинні так і решта духовенства готувалися та виступали з проповідями²⁰. Сам архієрей також активно займався проповідницькою діяльністю. Попри те, що архієрейська резиденція знаходилася у Чернігові, єпископ Володимир регулярно відвідував Сумську єпархію. Під час візитів до парафій його крім секретаря єпархії, супроводжував представник академії або семінарії. Правлячий архієрей активно відвідував парафії. Під час візитів не лише здійснювалися богослужіння, але й архієрей активно займався проповідництвом. Ці факти дали можливість уповноваженому у справах РПЦ в Сумській області відзначити, що єпископ Володимир має «надмірне захоплення проповідями, з якими

¹⁸ Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. Харків: Акта, 2011. С. 196–198.

¹⁹ Оліцький В. Проповідницька діяльність православного духовенства міста Конотоп в 1960-х роках. *Конотопські читання* : збірник наукових праць. Вип. XIV. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2023. С. 95.

²⁰ Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5036. Оп. 5. Спр. 569. Арк. 49; Оліцький В. Вплив єпископа Володимира (Сабодана) на проповідницьку діяльність духовенства Сумщини в кінці 1960-х – на початку 1970-х рр. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (Суми, 8–9 грудня 2023 р.)*. У 2 ч. Ч. 1. Суми: ФОП Цьома С.П., 2024. С. 171–173.

часто виступає перед віруючими, чого не помічалось за його попередниками». Завдяки такій діяльності, уже в перший рік перебування на Сумській кафедрі, архієрею вдалося завоювати авторитет як серед духовенства, так і серед віруючих, а церковне життя на Сумщині значно активізувалося. Проповіді, які читав єпископ Володимир стосувалися релігійної тематики та були спрямовані на навчання віруючих вірі та навернення їх на шлях спасіння. Кожна проповідь була цілеспрямована, емоційна, чітко структурована, присвячена одній темі, В цілому, проповіді були не великими за змістом, адаптованими під віруючих та говорилися простими, зрозумілими словами літературною мовою. Єпископ намагався створити у віруючих живу, наочну уяву про тему проповіді. Манера проголошення спрямовувалася на бажання встановити із віруючими відносини близькості, довіри та сердечності²¹.

Саме в середині 1960-х років в середовищі православного духовенства України священник В. Романюк розпочинає свою правозахисну діяльність, спрямовану на відстоювання прав віруючих, боротьбу з радянським тоталітарним режимом та захист прав і свобод людини. Частиною його дисидентської діяльності займала проповідь. Після навчання у Московській духовній семінарії у 1964 р. дякон В. Романюк був висвячений у священники. Пастирське служіння ніс на парафіях в с. Новоселиця, Попельники Долинського району, с. Космач Косівського району Івано-Франківської області. Спостерігаючи повсякденну реальність та спілкуючись з віруючими, він щоденно стикався із повною зневагою національних та релігійних прав українського народу з боку радянської держави. Під впливом цих факторів, в нього поступово визріває рішення стати в ряди борців проти цієї системи²². Будучи священником В. Романюк відкрито закликав селян брати участь у богослужіннях, дотримуватися народних традицій, носити національний одяг, збирати та записувати фольклор тощо. Він на власному прикладі показував шанобливе ставлення до власної історії та культури. Згодом про діяльність священника-патріота стало відомо далеко за межами Прикарпаття. Про нього дізналися і представники українських шістдесятників, які поділяли такі погляди. З отцем Василем знайомляться та приїздять до нього в село письменник Борис Антоненко-Давидович, поет Михайло Осадчий, журналіст В'ячеслав Чорновіл, історик Валентин Мороз, художниця Галина

²¹ ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 7 а. Спр. 76. Арк. 12–18.

²² Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ Ст.). К.: Рідний край, 2000. С. 243–246.

Севрук, живописець Опанас Заливаха та інші²³. Паралельно отець В. Романюк звертався до світової громадськості, надсилав скарги до радянських правоохоронних, судових та інших структур. Проте, необхідно відзначити, що опозиційна діяльність та використання з її метою проповідництва в досліджуваній період було поодиноким явищем, священники які вдавалися до боротьби ув'язнювалися.

ВИСНОВКИ

Протягом середини 1940-х – середини 1960-х рр. проповідницька діяльність займала важливе місце в діяльності православного духовенства України. Згідно з радянським законодавством єдиним місцем, де священники та архієреї могли офіційно проповідувати, були храми, що значно обмежувало таку діяльність. Не зважаючи на те, що в цілому тематика проповідей стосувалася переважно церковних свят та євангельських подій, подекуди в них порушувалися питання важкого становища Церкви в державі. За допомогою проповідей духовенство навчало парафіян вірі, закликало до благочестя тощо. Досить часто, прямо або опосередковано, в проповідях лунали заклики до щирої праці, моральні повчання, заклики до збереження віри та її поширення.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене становищу православного духовенства та Православної церкви в радянській Україні у суперечливий за своїм змістом період, що характеризувався дрейфуванням державної політики від лібералізації державно-конфесійних відносин до посилення атеїстичної пропаганди, запровадженням нових форм контролю за діяльністю священників та архієреїв. Предметом дослідження є проповідницька діяльність православного духовенства, висвітлення її змісту, форм та методів, державного законодавства, що її регулювало. Також акцентується увага на зміст проповідей, відзначається його суголосність радянським цінностям та пріоритетам. Показано, що бодай у завуальованій формі священники намагалися захистити релігію і Церкву від забуття. Акцентовано увагу на тому, що серед українського духовенства трапляються поодинокі випадки дисидентства та боротьби проти порушення прав людини і спроби використати проповідь в цій діяльності.

²³ Пашенко В. Патріарх Володимир (Василь Романюк): в'язень совісті, борець за незалежність України. *Рідний край*. 2009. № 2. С. 215; Романець Д. Ця Богом послана Голгофа. *Пам'ять*. 1995. 22 серпня. С. 3.

Література

1. Информационные отчеты уполномоченного Совета по УССР за 1954 г. Центральный державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). Ф. Р-4648. Оп. 3. Спр. 45. 52 арк.
2. Информационные отчеты уполномоченных Совета по Камянец-Подольской – Одесской областям за 1946 год. ЦДАВО України. Ф. Р-4648. Оп. 3. Спр. 25. 239 арк.
3. Отчеты информации и докладные записки о деятельности церкви и духовенства области и о работе уполномоченного Совета за 1963–1964 гг. Державний архів Чернівецької області (далі ДАЧВО). Ф. Р-623. Оп. 1. Спр. 71. 121 арк.
4. Переписка и директивные указания уполномоченного Совета по делам религий при Совете Министров СССР по Сумской области. 1966. Державний архів Сумської області (далі ДАСО). Ф. Р-2196. Оп. 7а. Спр. 55. 128 арк.
5. Переписка с духовенством и епархиальным управлением о работе церковей. Сведения о священнослужителях представленных к наградам. 1946. ДАЧВО. Ф. Р-621. Оп. 2. Спр. 15. 73 арк.
6. Переписка уполномоченного Совета по делам религий. 1970. ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 7а. Спр. 76. 205 арк.
7. Руководящие письма Совета по делам религий при СМ СССР, уполномоченного Совета по делам религий при СМ УССР. Справки, информации, отчеты о работе уполномоченного по делам религий по Черниговской области. Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5036. Оп. 5. Спр. 569. 169 арк.
8. Вишняков М. Слово у цвітну Неділю. *Православний вісник*. 1969. № 4. С. 131–132.
9. Горак А. Проповіді: у 2 т. Т.1 / упор. проф. прот. Я. Ощудляк. Львів: СПОЛОМ, 2020. 392 с.
10. Маслов І. Проповідь на празник Усікновення голови святого пророка, предтечі і хрестителя Господнього Іоанна. *Православний вісник*. 1985. № 9. С. 12–13.
11. Юрик Н. Проповіді / упор. Я. Ощудляк. Львів: СПОЛОМ, 2021. 356 с.
12. Бондарчук П.М. Особливості релігійної ситуації в Україні (друга половина 1960-х – середина 1980-х років). *Український історичний збірник*. 2018. Вип. 11. С. 294–316.
13. Бондарчук П.М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. 268 с.

14. Войналович В.А. Партиїно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.

15. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX Ст.). К.: Рідний край, 2000. 389 с.

16. Оліцький В. Вплив єпископа Володимира (Сабодана) на проповідницьку діяльність духовенства Сумщини в кінці 1960-х – на початку 1970-х рр. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації* : матеріали VI Міжнародної наукової конференції (Суми, 8–9 грудня 2023 р.). У 2 ч. Ч. 1. Суми: ФОП Цьома С.П., 2024. С. 171–173.

17. Оліцький В. Проповідницька діяльність православного духовенства міста Конотоп в 1960-х роках. *Конотопські читання: збірник наукових праць. Вип. XIV*. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2023. С. 93–97.

18. Пашенко В. Патріарх Володимир (Василь Романюк): в'язень совісті, борець за незалежність України. *Рідний край*. 2009. № 2. С. 210–218.

19. Пашенко В. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початок 1990-х років. Полтава: АСМІ, 2005. 630 с.

20. Романець Д. Ця Богом послана Голгофа. *Пам'ять*. 1995. 22 серпня. С. 3.

21. Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. Харків: Акта, 2011. 468 с.

Information about the author:

Olitskyi Viacheslav Oleksandrovych,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D.), Associate Professor,

Head of the Department of History of Ukraine

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine